

Довідка про Національну академію наук України

(станом на 01.06.2024 р.)

Національна академія наук України заснована 27 листопада 1918 року у Києві. Її першим президентом був видатний учений із світовим ім'ям В.І. Вернадський.

Статус. Національна академія наук України (НАН України, Академія) за чинним законодавством є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності. Самоврядність Академії полягає у самостійному визначенні тематики досліджень та форм їх організації й проведення, формуванні своєї структури, вирішенні науково-організаційних, господарських, кадрових питань, здійсненні міжнародних наукових зв'язків, виборності та колегіальності органів управління. Академія об'єднує дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів, усіх науковців її установ, організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук.

Органи управління. Найвищим органом самоврядування НАН України є Загальні збори, що складаються з дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів. У сесіях Загальних зборів (крім питань, пов'язаних з виборами дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів НАН України) з правом ухвального голосу беруть участь наукові працівники, делеговані трудовими колективами наукових установ Академії, з правом дорадчого голосу – іноземні члени, керівники наукових установ Академії та представники наукової громадськості.

У період між сесіями Загальних зборів керівництво роботою Академії здійснює Президія НАН України, яка обирається Загальними зборами строком на 5 років. До складу Президії НАН України, вибори якої відбулися у жовтні 2020 року, входять 34 особи, в тому числі президент, п'ять віцепрезидентів, 14 академіків-секретарів відділень, а також 14 членів Президії Академії. У засіданнях Президії також беруть участь з правом дорадчого голосу 5 виконуючих обов'язки члена Президії та 15 радників Президії НАН України.

Структура. В НАН України функціонують 3 секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук), що об'єднують 14 відділень: математики; інформатики; механіки і машинознавства; фізики та астрономії; наук про Землю; матеріалознавства; енергетики та енергетичних технологій; ядерної фізики та енергетики; хімії; біохімії, фізіології і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мистецтвознавства.

В Академії діють 5 регіональних наукових центрів подвійного з Міністерством освіти і науки України підпорядкування: Донецький (м. Покровськ), Західний (м. Львів), Південний (м. Одеса), Північно-східний (м. Харків), Придніпровський (м. Дніпро), а також Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів (м. Київ). Статутну діяльність Кримського наукового центру та його фінансування з бюджету НАН України призупинено в 2014 році.

Основною ланкою структури НАН України є науково-дослідні інститути та інші наукові установи (обсерваторії, ботанічні сади, дендропарки, заповідники, бібліотеки, музеї тощо). В структурі НАН України діють національні заклади – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія», Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка, Національний дендрологічний парк «Софіївка», Національний науково-природничий музей, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Національний центр «Мала академія наук України». До структури НАН України входять також підприємства дослідно-виробничої бази (дослідні підприємства, конструкторсько-технологічні організації, науково-інженерні центри). Всього на цей час в НАН України діють 158 наукових установ та 43 підприємства дослідно-виробничої бази.

Фінансування діяльності. Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» на фінансування НАН України у 2024 р. визначено видатки за рахунок коштів загального фонду обсягом 5827352, 6 тис. грн.

Кадри. Загальна кількість працюючих в НАН України за станом на 01.01.2024 складала 24980 чол., в тому числі 13444 наукових працівників. Серед них 2340 докторів наук та 6333 кандидатів наук.

У боях із загарбниками та внаслідок бомбардувань агресором цивільних об'єктів загинуло та пропало безвісти 20 працівників Академії.

У зв'язку з російською військовою агресією за кордон тимчасово виїхали близько 1500 (11%) наукових працівників установ НАН України, понад 700 наукових працівників (5%) змінили місце перебування на інші регіони України.

За станом на 01.06.2024 до складу НАН України входять 180 дійсні члени (академіки), 379 членів-кореспондентів та 82 іноземних члени.

Діяльність в умовах воєнного стану. Внаслідок повномасштабної російської військової агресії окремі установи НАН України опинилися на територіях, тимчасово захоплених російськими окупантами, для багатьох інститутів військові дії унеможливили повноцінну роботу. Зазнали руйнувань будівлі та наукове обладнання інститутів, розташованих у Києві, Харкові, Дніпрі, Сумах, Миколаєві. Наразі повністю знищено або пошкоджено близько 220 об'єктів майнового комплексу. Балансова вартість зруйнованого майна становить понад пів мільярда грн.

Керівництвом НАН України було оперативно прийнято низку рішень для забезпечення функціонування інститутів та об'єктів їхньої інфраструктури, їх охорони, організації режиму роботи працівників, нарахування заробітної плати, безумовного збереження усіх кадрових та бухгалтерських документів тощо.

Актуалізовано та суттєво розширено тематику наукових досліджень, спрямованих на забезпечення оборони та безпеки держави. Перелік пріоритетних наукових досліджень і науково-технічних розробок такої спрямованості погоджено з Міністерством оборони та Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості.

З урахуванням необхідності розв'язання проблем, важливих для оборони і безпеки держави та повоєнного відновлення країни, визначено напрями нової тематики наукових досліджень і науково-технічних розробок установ Академії на 2024 рік.

На засіданнях Президії НАН України регулярно заслуховувалися доповіді про дослідження, результати яких можуть бути використані для підвищення обороноздатності країни, мінімізації наслідків воєнних дій. Велика увага приділялась розвінчанню міфів та дезінформації, породжуваних пропагандою агресора.

Працівники Академії надають допомогу Збройним Силам України на волонтерських засадах. Вони виготовляють та передають у лікувальні заклади та військовим на передову власні розробки – кровоспинні, антисептичні препарати, медичні іммобілізаційні пневматичні шини, матеріали для бронезилетів, автономно-переносні сонячні електростанції, мобільні опалювальні печі та системи автономного живлення тощо. Власними коштами підтримують проєкти із забезпечення ЗСУ новітніми засобами спостереження та розвідки.

Співробітництво з освітніми установами. Укладено та діє близько 253 договорів із закладами вищої освіти про співробітництво, проходження виробничої, переддипломної практики студентів тощо. Розроблялося близько 130 спільних наукових проєктів. Мережа спільних з освітянами науково-навчальних структур (за останні п'ять років створено понад 20 комплексів, центрів, лабораторій, філій кафедр тощо) дозволяє широко використовувати потенціал НАН України для підготовки фахівців високої кваліфікації для потреб вищої школи та НАН України. Понад 1000 науковців Академії (з них кожний десятий академік або член-кореспондент НАН України) читають навчальні курси, цикли лекцій з актуальних напрямів науки в закладах вищої освіти. У 2023 р. близько 20 науковців-освітян захистили у спеціалізованих вчених радах наукових установ НАН України дисертаційні роботи на здобуття вченого ступеня доктора наук та кандидата наук (доктора філософії). Близько 900 студентів виконували дипломні роботи під керівництвом провідних вчених НАН України. У творчій співпраці з освітянами підготовлено та видано понад 250 монографій, підручників і навчальних посібників для вищої школи.

Координація наукової діяльності. Вагомий внесок в реалізацію цього важливого напрямку діяльності Академії здійснюють Рада президентів академій наук України, Науково-технічна рада НАН України, Експертна рада з питань оцінювання тем фундаментальних науково-дослідних робіт при НАН України, а також науково-координаційні ради секцій НАН України. Робота цих органів сприяє розробленню та реалізації узгодженої наукової політики, підготовці та внесенню у владні структури пропозицій із вдосконалення нормативно-правової бази функціонування наукової сфери, матеріально-технічної і фінансової підтримки досліджень, залученню установ НАН України до вирішення актуальних науково-технічних та соціальних проблем, впровадженню наукових розробок установ НАН України, розширенню співпраці між науковими установами НАН України і виробничими підприємствами.

Науково-координаційну роботу з окремих актуальних наукових напрямів і проблем проводять секції і відділення НАН України, громадські наукові об'єднання НАН України. Нині в НАН України працює 77 наукових рад, 15 комітетів, 17 комісій, 24 наукових товариства. Їх зусилля зосереджено на питаннях сприяння координації перспективних наукових досліджень, підготовці пропозицій та аналітичних матеріалів для державних органів влади, організації та проведенні наукових читань, конференцій, семінарів, симпозіумів.

Впровадження наукових розробок, інноваційна діяльність. Науковими установами НАН України в 2023 році впроваджено в різні галузі економіки України понад 500 новітніх розробок, серед яких передові технології, у тому числі інформаційні, автоматизовані комплекси і системи, програмні продукти, бази даних і бази знань, машини, устаткування, матеріали, сорти рослин, методичні рекомендації та методики, стандарти. Укладено 31 ліцензійний договір в Україні й за кордоном, отримано 218 патентів на винаходи і корисні моделі.

Розвитку інноваційної діяльності сприяють укладені договори про науково-технічне співробітництво НАН України з великими науково-виробничими організаціями, серед яких, зокрема ДП «Конструкторське бюро «Південне» ім. М.К. Янгеля», ДП «Антонов», ДП «НАЕК «Енергоатом»», АТ «Турбоатом», ДП «Державне Київське конструкторське бюро «Луч»», ДП ЗМКБ «Прогрес» ім. академіка О. Г. Івченка, АТ «Мотор Січ», а також окремі цільові науково-технічні програми НАН України. З початком російської збройної агресії попри суттєве скорочення видатків на діяльність Академії з державного бюджету обсяги фінансування цільової програми оборонних досліджень і розробок НАН України було збільшено на 20 %.

Науково-експертна діяльність. Національна академія наук України як вища наукова самоврядна організація України здійснює незалежну наукову оцінку проектів стратегічних, прогнозних та програмних документів (доктрин, концепцій, стратегій тощо), за дорученням Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи розробляє пропозиції щодо засад державної наукової і науково-технічної політики, прогнози, інформаційно-аналітичні матеріали, рекомендації щодо суспільно-політичного, соціально-економічного, науково-технічного, інноваційного та гуманітарного розвитку держави, здійснює наукову експертизу проектів законів, державних рішень і програм.

У минулому році на замовлення різних органів державної влади установами НАН України було надано понад 1700 експертних висновків та інформаційно-аналітичних матеріалів з різних питань суспільного розвитку. Результати досліджень вчених НАН України були використані при підготовці низки фундаментальних узагальнюючих прогнозних та звітних документів. Серед них: Стратегія розвитку космічної діяльності України на період до 2033 року, Стратегія розвитку освіти і науки України на 2022 – 2032 роки, Державна стратегія розвитку науки, технологій та інноваційної діяльності, Державна цільова економічна програма розвитку титанової галузі України, Стратегія розвитку відносин з країнами Латинської Америки та Карибського басейну, Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2022 році.

Активна співпраця у 2023 році продовжувалася з низкою центральних органів виконавчої влади, зокрема з міністерствами економіки, фінансів, енергетики та захисту довкілля, інфраструктури, оборони, з питань стратегічних галузей промисловості, освіти і науки, охорони здоров'я, соціальної політики, а також з Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження, Державним космічним агентством, Державною міграційною службою України, Державною службою статистики України, обласними державними адміністраціями. На їхні запити минулого року було надано більше 600 експертних висновків та аналітичних матеріалів.

В складних умовах воєнного стану та збройної агресії рф активізувалась

взаємодія НАН України з Радою національної безпеки і оборони України. Минулого року на її замовлення підготовлено науково-аналітичні матеріали з питань: про стан забезпечення стійкості функціонування та розвитку національної економіки в умовах воєнного стану, щодо екологічних та соціально-економічних наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС, щодо доцільності розташування елементів розподіленої генерації на котельнях системи централізованого тепlopостачання України, гуманітарного розмінування, використання й відновлення поверхневих і підземних водних ресурсів, виконання Плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні, відбудови України у воєнний та повоєнний періоди тощо.

НАН України бере активну участь у формуванні державної наукової та науково-технічної політики. Так до Міністерства освіти і науки України і Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій у звітному році було направлено науково-експертні висновки щодо проєктів Законів України: «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні», «Про внесення змін до деяких законів України (щодо створення передумов для модернізації мережі закладів вищої освіти)», «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти».

НАН України на регулярній основі здійснює оцінку тематики фундаментальних досліджень наукових установ країни, що виконується за кошти державного бюджету України. Протягом 2023 року було розглянуто 279 науково-дослідних робіт чотирьох головних розпорядників бюджетних коштів, по кожній з яких надано відповідний експертний висновок щодо доцільності її фінансування з державного бюджету.

Видавнича діяльність. У 2023 році за напрямом "наукові видання" видавництвами НАН України "Наукова думка" та "Академперіодика" видано 62 назви книжкових та 39 назв періодичних наукових видань загальним накладом 21,89 тис. прим. За напрямом "енциклопедичні видання" протягом 2023 р. здійснювалась підготовка наступних видавничих проєктів: "Словники України", "Енциклопедія сучасної України", "Історія української літератури".

Установами НАН України видано 278 назв наукових монографій, 109 назв збірників наукових праць, 274 назви навчальної, довідкової, енциклопедичної, художньої та науково-популярної літератури. Загальна кількість статей науковців Академії у періодичних виданнях становить 13,763 тисячі. За кордоном опубліковано 49 (17,6 %) назв наукових книг та близько 5,0 тисяч статей у періодичних виданнях.

Поточні праці науковців у 2023 році було опубліковано у 88 наукових журналах НАН України, а також у збірниках наукових праць, інших періодичних і серійних книжкових виданнях. 14 наукових журналів НАН України перекладали і видавали англійською зарубіжні видавці, ще 12 журналів англійською мовою в Україні видають академічні наукові установи власними силами.

Міжнародне наукове співробітництво здійснюється в рамках 132 чинних угод, укладених НАН України з академіями, державними установами, науковими організаціями та освітніми та освітніми закладами 50 країн світу, серед яких країни Європи, Америки, Азії, Африки. Загалом у реалізації різних форм міжнародної співпраці беруть участь понад 130 установ Академії.

Національна академія наук України та її окремі установи представляють нашу країну та національну наукову спільноту у близько 30 міжнародних наукових союзах,

радах, асоціаціях, наукових об'єднаннях та центрах. Серед них: Всеєвропейська федерація академій (ALLEA), Європейська наукова асоціація геофізичних досліджень (EISCAT), Європейська федерація зварювання (EWF), Європейська організація біології рослин (EPSO), Конференція національних бібліотек Європи (CELN) тощо. По кожному зі згаданих напрямів працюють окремі наукові колективи.

Вчені НАН України є активними учасниками міжнародних програм, що здійснюються за підтримки таких іноземних та міжнародних фондів та організацій, як Європейська Комісія, НАТО, УНТЦ, UNESCO, DFG, CRDF тощо. За грантами цих організацій та за двосторонніми проєктами міжурядових програм, здобутих на конкурсній основі, реалізується щорічно понад 300 дослідницьких, координаційних та підтримуючих науковий обмін проєктів.

Відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС розширюються зв'язки з науковими центрами країн ЄС та організаціями Європейської комісії, зокрема за напрямами участі в рамкових програмах ЄС з досліджень та інновацій, ЄВПАТОМ, Європейській організації ядерних досліджень (CERN), Європейській хмарі відкритої науки (EOSC Association), Європейській Грід-інфраструктура (EGI Foundation), триває взаємодія на постійній основі з Об'єднаним дослідницьким центром Єврокомісії (JRC), Європейським регіональним центром глобальної мережі спостереження Землі EuroGEO тощо.

У рамках програм обміну науковцями НАН України щорічно виконуються близько 80 двосторонніх проєктів з академіями наук країн Центральної та Східної Європи з передбаченим обміном ученими за квотами, обумовленими відповідними угодами.

Неодмінною складовою міжнародного співробітництва НАН України є зовнішньоекономічна діяльність з проведення досліджень, вироблення матеріалів, устаткування, розроблення програмних продуктів на замовлення іноземних компаній та наукових організацій. Цю діяльність здійснюють понад 30 наукових установ Академії в рамках близько 100 контрактів.

В умовах російської військової агресії міжнародна співпраця набула нового змісту. Від початку війни світова наукова спільнота разом з усім світом адекватно оцінила російську агресію проти України, припинила співпрацю з багатьма російськими і білоруськими науковими організаціями і всебічно підтримувала науку в Україні. Докладалися значні зусилля для залучення підтримки з боку міжнародних та зарубіжних організацій у вигляді надання грантів на виконання досліджень, коштів на утримання і відновлення наукової інфраструктури, гуманітарної допомоги українським ученим. Для реалізації цих завдань важливими стали результати зустрічі керівництва і науковців Національної академії наук України з делегаціями Польської академії наук, Національної академії наук США та Центру наукової дипломатії Американської асоціації сприяння розвитку науки, під час якої були обговорені проблеми та перспективи співпраці в умовах триваючої війни Росії проти України.

Важливим напрямом діяльності НАН України з інтеграції до Європейського дослідницького простору стало українсько-німецьке співробітництво в галузі науки та досліджень. Новою формою реалізації взаємовигідного партнерства дослідницьких установ України та Німеччини стало створення німецько-українських центрів передових наукових досліджень, зокрема Центру передового дослідження квантових матеріалів, що працюватиме над пошуком нових квантових матеріалів для створення технологій майбутнього, та Центру передового дослідження плазмових технологій, що

працюватиме над використанням плазмових технологій у виробництві спінтронних компонентів, які є основою для комп'ютерів наступного покоління.